

Gaál Lajos

Gömör természeti öröksége 23. A darnyai dombhátak

Ha valamilyen okból belekerülünk a Darnya és Harmac közötti dombok szövevényébe, önkéntelenül eluralkodik az érzés rajtunk, hogy talán nem is Gömörben, hanem valamilyen idegen földön járunk. Hiába keresnénk a szemünkhöz szokott érchegységi fenyeveseket, a Rőcei-hegység mély, végeláthatatlan völgyeit, vagy pedig a Rima-medence „kenyérdombjait“, széles teraszait és ártereit. Meredeken ívelő dombhátakat találunk itt, melyek gyors egymásutánban váltakoznak a közöttük kígyózó szűk völgyekkel. Mintegy varázsütésre távolabb kerülünk a nyüzsgéstől, a zajtól, a trágyalébüzös szántóföldektől és bejutunk egy zárt természeti rendszerbe, ahol talán az idő is lassabban múlik egy kicsikét. A völgyek fenekén egykori puszták romjai, elmaradhatatlan gémeskutak kíséretében tanúskodnak egy elmúlt

A homokkődombok helyenként mélyen benyúlnak a Rima-medencébe
Gaál Lajos felvétele

világ keményebb, de talán szebb és nyugodtabb napjairól. Így ír erről **Balogh Béla**, harmaci lelkész 1860-ban (a kéziratot 1997-ben adta ki a Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület): „Szántóföldekül a hármás várhegytől aláhúzó völgyek használtattak, de csak a völgyaljak, s a hegyek lapályos részei voltak szántva. A bércláncok meredekebb helyeit a déli oldalakon szőlők, az éjszakiakon pedig gyümölcsösök fedték. A zordabb helyeket diófák, som, mogyoró, szeder, s több ily nemű cserények boríták. Míg a völgyek, s bérceknek ily változatos használata oly gazdagon széppé tevő a táj képét, szintén nem kevésbé emelték annak egyszerű báját az itt-ott elszórt méhesek, melyek mint megannyi mezei mulattató lakok tüntek fel a határban, körülölelve gyümölcsfa-csoportoktól. A falu közele általában egy kert volt. Gonddal ápolt közös gyümölcsösök kínálták ott ízletes terhüket a határba menő munkásoknak, vagy árnyaikat az onnan hazatérőknek“.

A táj természetes kert-jellege részben máig fennmaradt. A dombok hátát itt-ott hullámzó árvalányhajás takarók teszik lágyabbá. Különösen megragadóak a borókabokros lejtők. A köztük megbúvó tarka virágok pedig felüldülést nyújtanak az ittlakónak és idelátogatóknak egyaránt. Látványukra az ember egy kis időre elfeledi a mindennapok gondjait-baját. Átérezzük, hogy a természet olyan templomába jutottunk be, ahol a csend, nyugalom és áhítat mellett az oltárra nem mindennapi értékek is kerültek. Nem fényes serlegek ezek, hanem az élő és élettelen természet apró összetevői, amelyeket más helyeken már hiába keresnénk.

De vegyük sorjában a dolgokat. Legszebbitűnőbbek a meredeken lejtő dombok és a köztük levő szűk völgyek. Vagyis a térség rendkívül tagolt felszíni formái. Rendszerint csak Harmactól délre tudunk felfedezni benne, ahol északkelet-délnyugati irányban egymással párhuzamosan fut a *Haragistya*, a *Farkas völgy*, *Cechmeister völgy*, *Meleg völgy* és a *Cikó völgy*. A többi völgy minden rendszerint nélkülözve ágazik szerteszét. Ennek okát elsősorban a hegység aránylag fiatalkorú, negyedidőszaki kiemelkedésében kell keresnünk, habár nem csekély szerepet játszott itt a lágy kőzetanyag is. A kiemelkedés folyamata mintegy kétmillió évvel ezelőtt, vagyis a pliocénkor utoljára kezdődött el és a pleisztocénkor végén, tehát tízezer évvel ezelőtt fejeződött be. Okát csak feltételezni tudjuk. Valószínűleg a Pannon-medence folyamatos süllyedését igyekezett izosztatikusan kiegyenlíteni az a felfelé emelkedő hatalmas blokk, amely ma a Cseres-hegységet képezi. Mivel az emelkedés kupolaszerűen zajlott le, legmagasabbra, mintegy 350 méterre, a központi rész, vagyis Ajnácskő környéke emelkedett. A szélék felé az emelkedés mértéke fokozatosan enyhült. A darnyai dombok térségében a Hangony és Harmac között húzódozó központi gerinc érte el a legnagyobb magasságot, mintegy 220 métert. A dombok szélein ez már 50-80 méterig csökkent. A kiemelkedés következményeként a patakok is nagyobb energiával vájták be magukat az aránylag mállékony, lágy homokkőbe, amelyet kényük-kedvük szerint koptathattak, alakíthattak. Harmactól délkeletre, a jénei víztároló környékén márgás agyag is felszínre lép, amely nem kevésbé mállékony a homokkőnél. A patakok és a csapadék eróziós, vagyis koptató hatása legerősebben ott érvényesült, ahol a kőzetet szerkezeti törések szabdalják át. Ezek túlnyomó része rendszerint jelenik meg, a keleti részen azonban markánsan rajzolódik ki 5 párhuzamos északkelet-délnyugati irányú törésvonal, amelyek mentén a már említett harmaci völgyek alakultak ki. Ezekkel párhuzamos az a törés is, amely a hegységet északról szegélyezi Darnya és Harmac között.

A térség kupolaszerű kiemelkedése során ún. radiális vízhálózat alakult ki, vagyis a felszíni vízfolyások a központi gerinctől minden irányba szétterjedtek. A központi gerincen térségünkben a jelenlegi szlovák-magyar határ húzódik. Itt emelkednek legmagasabbra a homokkőhegyek. Közülük három kúp alakú csúcs a legszebbitűnőbb: a *Biriny vár* (364 m tengerszint felett), *Mihály vár* (390 m) és a *Pogány vár* (szintén 390 m). Messziről észrevehető, jellegzetesen domináns színfoltjai a tájnak. Egykor földvárakat építettek

rájuk, melyek nyomai többé-kevésbé ma is fellelhetők. Írásos adat azonban alig maradt fenn róluk. Balogh Béla szerint nem egyszerre épültek. Fent említett kiadványában legrégibbnek a Pogányvárat tartja, amelyet szerinte a magyarok bejövetelükkor romboltak le. Erre azonban semmilyen bizonyíték nincs. Legfiatalabb a Biriny vár, amelynek első említése 1285-ből származik és a **Hangonyi nemzetség**hez tartozott. Balogh feltételezi, hogy a 16. század körül a pálos szerzetesek kezén volt, akiknek a Hangonyi-völgyben kolostoruk is épült (ma is létezik itt a Barát völgy). Hitelesnek minősíthetjük azonban azt az 1297-ből származó oklevelet, amely egy peres ügyről számol be. Eszerint **Hangonyi Péter fia Máté castrum Beren** nevű várát 1285-ben a Rimaszécset birtokló Balog nemzetségbeli **Ivánka fia Miklós** elfoglalta, 40 márka értékben mindent elrabolt belőle, **Hangonyi Pétert** megölte, Mátét pedig láncre verve elhurcolta és sanyargatta. A perben később Máté mellett 140 nemes tanúszkodott (B. Kovács 2004).

Jelenleg a Biriny-várhegy tetején kb. 70 x 25 m terjedel-

A Pogányvár alatti homokkődombokat tavasszal apró nőszirm virágai díszítik
Gaál Lajos felvétele

mű fennsík található. A nyugati oldalon felfedezhetjük a várat körülvevő egykori sánc maradványát is.

A Mihály-vár kb. 10 m átmérőjű csúcsán néhány süppedést találhatunk, környékén azonban 1–2 m széles teraszok sorakoznak több szinten.

A Pogány-vár tetején már csak néhány süppedés és leegyengetett lapos rész tanúskodik egykori hasznosításáról. Közeliében azonban a természeti értékek egész sorával találjuk szemben magunkat. A gerinc déli (Magyarországra eső), meredeken alázuhanó homokkőves lejtőit lila, kékes és sárga színű *apró nőszirmok* teszik bájossá. Ritkábban élesmosófűvel is találkozhatunk, a keleti oldalon pedig egy továbbbi védett növényfaj, a *bársonyos kakukkszekfű* bordópiros virágai ékeskednek. A déli hegyoldalon felszínre lépnek a homokkőösszlet legfelső részét elfoglaló, ferde rétegezetséggű homokkő padjai is. Keményebb, ellenállóbb részei erőteljesebben lépnek felszínre, amely sajátos jelleget kölcsönöz a tájnak. A homokkőösszletet Magyarországon

Pétervásári Formációnak, Szlovákiában pedig *Füleki Formációnak* nevezik (annak ellenére, hogy ugyanazon kőzetösszletről van szó), legfelsőbb részét pedig Szlovákiában külön alcsoportba osztották *Kenyeretlen-pusztai Rétegek* néven (szlovákul jalovské vrstvy). Rétegtani típuslelőhelyük a Darnyától délre elhelyezkedő *Kenyeretlen* és *Embertelen puszták* közötti homokkőparton van. A Pogány-várhoz hasonlóan itt is megjelenik a homokkő ferde rétegezetsége. Ez az alsó miocénkori tengerfenék olyan sekély részein jött létre, ahol változó irányú vízáramlatok gyakran halmozták egymásra a tengerfenék homokját. A rétegezetségi csapásából megállapítható az egykori vízáramlatok iránya is. Hogy a homokkő valóban tengerfenéken ülepedett le, bizonyítékul szolgálnak arra az elvéve itt található cápafogak. A 21 millió éves cápafogak időálló foszfátos anyagának köszönhetik fennmaradásukat.

Némely homokkőpad mészből, esetleg vasban dúsabb, ezért keményebb, a víznek, fagynak ellenállóbb. A mállás természetes folyamata erőteljesebben hat a környező lágyabb kőzetre, így ez gyorsabban kopik, a végén pedig párkányként csúcsosodnak ki belőle a rétegesen elhelyezkedő kemény padok. A kiálló homokkőpadok érdekessé teszik az amúgy is sajátos jellegű tájat.

A homokkődombok természetlanilag legértékesebb részei a Darnya és Harmac közötti részen terülnek el. A hegység északnyugati szegélyén szűk dombhátak formájában nyúlnak be a Rima széles árterébe. Némelyikük gerince S betű alakjában kígyózik. Hátukon pompás látványt nyújtanak a *pusztai árvalányhaj* fehéren hullámzó foltjai. A fű között itt-ott meghúzódik a *fekete kökörtcsin*, ritkábban a *leánykörtcsin* is. Nyáron, a napsütötte dombhátakon felfedezhetjük a már igen ritkán előforduló *élesmosófűt*. Ennek az egy méter magasságot is meghaladó fűfajnak a gyökerét valamikor durva felülete miatt súrolásra használták. A kis kékes virágú *borzas len* is alig található már a Felvidéken. Harmac határában fel-feltűnik, rendszerint azonban nem ugyanazon a helyen. A homokkődombok erdeiben kis szerencsével megpillanthatjuk a fehér, nagyvirágú *erdei szellőrózst*. Érdekes megfigyelni a *tavaszi hérics* elterjedését. Mivel ez a tavasszal szép sárgán virító növény a meszes talajt kedveli, előfordulása inkább a dombok keleti végére, Harmac és Jéne környékére összpontosul. A homokkővek fektűjében itt lép felszínre ugyanis az oligocén-miocénkori márgás agyag, amely már annyi meszet tartalmaz, amely elégséges a növény felneveléséhez.

A gerinctelen állatok közül a legértékesebbek közé tartozik a tűzpiros színű *nagy tűzlepke*, a jól ismert, de egyre ritkább *szarvasbogár*, az *imádkozó sáska*, a madarak közül pedig a *tövisszúró gébics*, *erdei pacsirta*, *karvalyposzáta* vagy a homokpartokban fészkelő, tarka színekben pompázó *gyurgyalag*.

A darnyai dombhátak 1989-től a *Cseres-hegység Tájvédelmi Körzet* részei. A *Natura 2000* európai természetvédelmi hálózat keretében európai jelentőségű természetvédelmi területté javasolták.

Böszörményi István

Emlékezzünk

Mocsáry Lajosra

Nógrád megye történelmi, irodalmi hagyományokban gazdag északi fele olyan kiváló személyiségeket adott az egyetemes magyar művelődésnek, mint a tudós **Kubinyi**

Mocsáry Lajos. Rajz a Függelenségi Album c. kiadványból (1897)

testvéreket Vidéfalváról, **Veres Pálné Beniczky Hermint**, a nőnevelés úttörőjét az Ipoly parti Lázi pusztáról, az *Ember tragédiája* halhatatlan költőjét, **Madách Imrét** Alsósztrégováról és persze a nagy palócot, **Mikszáth Kálmánt** Szklabonyáról.

Kortársa volt ezeknek a kiválóságoknak Mocsáry Lajos is, akinek a neve és munkássága kevésbé, sőt alig ismert még szülőföldjén, Nógrádban sem. A 2006-os esztendő három Mocsáryval kapcsolatos évfordulója alkalmat ad arra, hogy fellebbentsük a feledés fátylát az első „ombudsman“-ról, a Kárpát medencei nemzetiségek első szószólójának életéről, ma is időszerű eszméről.

Életútja és életműve

180 éve, 1826. október 26-án a Fülek melletti Kurtány pusztán született **bocsári Mocsáry Imre** és szandai **Sréter Franciska** első gyermeke, akit másnap a losonci református lelkész a Lajos névre keresztelt.

Mocsáry Lajos dédunokája, **Dr. Mocsáry Zoltán** (1909–2001) 1993. februárjában kelt levelében azt írja, hogy „A Mocsáry család Nógrád megye legrégebbi családjainak egyike. Nevét Bocsár helységről – ma Bocsár-Lapujtő – (megj.: Karancslapujtő, B. I.) kapta. Őse ama Bocsárd comes, akitől az 1279. évtől fogva a család leszármazási adatai pontosan megvannak. A család 1580-ban Rudolf királytól adományként kapott 13 településen birtokot, közöttük Mocsáry Lajos szülőhelyét Kurtányt és lakhelyét Andornakot is.“

Nagy Iván szerint¹ a család a „Lapujtővel tőszomszédos

Bocsár helységtől, ősi birtokáról neveztetett a XV. századig, a midőn neve Mocsáryra változván, előbbi nevét predicatumúl vette föl.“ A családtörténész Bocsárd comest nem említi, utal viszont arra, hogy „a család egyik tagja Mocsáry Antal, ki e század első felében Nógrád vármegye leírását írta és adta ki, ezen munkájában csak sejteni hagyta családjának a XII. századig felterjedését, de az adatokat – ebben káros szerénységénél fogva – elhallgatta.“ Nagy Iván a családfát az 1450 körül élt **Bocsári Lászlótól** vezeti le, megjegyezve, hogy a XVI. század végén **Mocsáry (II.) Balázs** füleki várnagy fia, **(I.) Gergely** és **(I.) György** utódai által a család két fő vonalra oszlott szét. Lajos felmenőit az említett Gergelyig, nagyapja, **Mocsáry Károly** Liptagerge-i (ma Egházassgerge) kastélya falán egy kőtábla örökítette meg, melynek szövegét a rokon – az (I.) György ágából származó – **Mocsáry Antal**, Nógrád monográfusa jegyezte le. Ő említi Lajos apját, Imrét és annak testvérét, **Andrást**, mint Mocsáry Károly „jó reménységű fiait“.²

Mocsáry Imre (1794–1842) sárospataki tanulmányai után bejárta Nyugat-Európát, majd Nógrád megye aljegyzőjeként tevékenykedett, utóbb több vármegye táblabírája is volt. 1825. november 25-én a cserhátsurányi evangélikus templomban „Kurtányban lakó Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Botsáry Mocsáry Imre Ifjú Úr Tekintetes Nemes Neográd Vármegye Tábla Bírója, Surányban lakó Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Szandai Sréter László Feő Szolga Bíró Urnak Kis Asszonyával Frantziskával [...] öszve eskettetek.“ Az ifjú pár Kurtányban telepedett le a feltehetően akkortájt épült, ma is álló szerény udvarházban. A család megélhetési alapja az andornaki (ma Andornaktálya, Eger mellett) birtok volt, melyet csak kiegészített a kisebb kurtányi gazdaság. A Fülek és Fülekkovácsi közti puszta ezidőtájt mindössze 9 házból állt és 88 lakosa volt. Az 1830-as nemesi összeírásban egyetlen itt lakó nemesként Mocsáry Imrét tüntették fel. A családfő betegsége és gyógykezelése miatt a család szerényen élt, de a gyermekek (három leány és két fiú) taníttatására nagy gondot fordítottak. Lajos magántanulóként az eperjesi gim-

Mocsáry Lajos szülei: Sréter Franciska és Mocsáry Imre

náziumban végezte középfokú tanulmányait, majd a pesti bölcsészkaron tanult tovább. **Horváth Istvánnál** történelmet, Schedius Lajosnál esztétikát hallgatott. Nyelveket – németet, franciát, angolt is tanult. Részt vett a reformkori Pest

pezsgő társas életében. Ott volt az ifjuság **Deák Ferenc** tiszteletére rendezett fáklásmenetében, **Kossuth** fiának keresztelője alkalmából két huszassal támogatta az éjjeli zenét. **Erdélyi János** felhívására *Egervölgyi dalok* címmel beküldte az általa ismert andornaki nótákat. Vers-, sőt színműírással is próbálkozott, *Műkedvelő* című vígjátékát a pesti *Nemzeti Színház* 1846-ban be is mutatta. Mikor a magyar színházas állandó helyet kapott a fővárosban, az ifjú Mocsáry Lajos is aláírt egy hazafias kötelezvényt, hogy hat évig nem német, csak magyar színházba fog járni. Természetesen figyelemmel kísérte a politikai történéseket, de a márciusi ifjak mozgalmában már nem vehetett részt, mert betegsége – 1841-től fokozatosan rosszabbodó lábdaganata – hosszú gyógykezelést igényelt. 1846 őszén érkezett a Gräfenberg melletti Freywaldauba (ma Lázne Jeseník, a šumperki járásban lévő Jeseník, korábban Frývaldov mellett). Az akkortájt európai hírvízgyógyász, **Vinzenz Priessnitz** vállalta el kezelését. A kezdeti javulás után gyógyulása lelassult és évekre elhúzódott, úgy, hogy a forradalom és szabadságharc idején is a sziléziai fürdőhelyen tartózkodott. Az itt töltött négy év azonban nem volt elfecsérelt idő, mert azon túl, hogy állapota javult, és olvasással művelte magát, fontos találkozásokat, életreszóló kapcsolatokat is hozott Mocsáry Lajos számára. A vidéki magyar nemes innen, a távolból egy más távlatból kezdte szemlélni „miként állnak a dolgok Magyarországon”. Itt ismerkedett meg a magyarok nyelvrokonait kutató **Reguly Antallal** (1818–1858), akit utóbb, 1857-ben Kurtányban látott vendégül. Innen kiindulva végzett Reguly Fülek környékén ma is forrásértékű néprajzi, nyelvészeti, antropológiai kutatást.

Mocsáry életútjára döntő hatással volt találkozása báró **Wesselényi Miklóssal**. Az „árvi hajós”-ként, **Széchenyi István**, majd **Kossuth Lajos** híveként ismert reformpolitikus elsőként hívta fel a figyelmet a nemzetiségi kérdésre, tervezet is készített az ebben rejlő veszélyek orvoslására. Fürdővendégként 1848. októberében érkezett családjával Freywaldauba, és hamarosan bizalmas kapcsolatot létesített Mocsáry Lajossal, akit felkért, hogy fiatal feleségét – egy helybeli takács lányát – **Lux (Luchs) Annát** francia nyelvre tanítsa. Wesselényi megbízásából a kétszer hazalátogató Mocsáry a báró bizalmas üzeneteit is magával vitte. A Wesselényi család leszármazottai számon tartják, hogy a Troppau-i (Opava) rendőrség megfigyelte a két magyar fürdővendéget. 1851-ben tért haza véglegesen, és még abban az évben feleségül vette az egy évvel korábban elhunyt Wesselényi özvegyét. Vele és a két árvával, **Miklóssal** és **Bélával** előbb Andornakra költöztek, majd az üresen álló kurtányi udvarházban telepedtek le. Közös gyermekeik, **Róza** és **Imre** itt születtek 1852-ben, ill. 1853-ban. A zsigódi Wesselényi-, de az andornaki Mocsáry-kastélyhoz képest Kurtányban igencsak szerény körülmények között éltek, de a családfő mindent megtett azért, hogy felesége és a gyerekek megszeressék otthonukat, rendbe hozatta, kifestette a kúriát, körülötte virágágyásokat csináltatott, rózsákat oltott, lugast nevelt, fákat ültetett. Minderről a Wesselényi gyerekek naplójából értesülhetünk. A naplóírás a pontos megfigyelésre, fogalmazásra és helyesírásra való nevelés

részét képezte. Ugyancsak nevelési célból tettek kirándulásokot a környéken. A gácsi posztógyárban az **ifjabb Wesselényi Miklós** felfigyelt arra, hogy ott akkora gyerekek mint ő nehéz munkát végeznek. A családot felkeresték Kurtányban a rokonok, az andornaki nagymama és persze a szomszédos birtokosok, a **Beniczkyek, Dessewfyek, Czebriánok**. Mocsáryék is ellátogattak a közeli Fülekre, Terbelédbe, Lázpusztára, Kelecsénybe, Podrecsánba és máshová. Mocsáry Lajos nagy gonddal vezette gazdaságát, lovainak különösen nagy figyelmet szentelt. A nyugodt családi életet a Wesselényi rokonok okvetetlenkedése és főleg Mocsáryné gyakori betegsége zavarta meg. Lajos korán megözvegyült, felesége 1865-ben, 38 évesen halt meg. Sírkövén, a ma már elvadult andornaki kastélyparkban csupán egyetlen szó betűzhető ki: Anna.

A családi hagyományok, nagyapja és apja közéleti tevékenysége, a forradalmat érlelő pesti diákevek, a külföldi gyógykezelés alatt szerzett európai tapasztalatok, meghatározó találkozások elkötelezett közéleti emberré, a közügyek, a társadalom iránt nem csak érdeklődő, de tenni akaró határozott személyiséggé formálták Mocsáry Lajost. A szabadságharc bukása után nem süppedt bele a vidéki földbirtokosok elzárkózó provincializmusába, nem adta át magát a sírva vigadás, nemzethalál-várás, meghasonlás hangulatának. Ellenkezőleg, fokozatosan, tudatosan bekapcsolódott a közéletbe, megyei majd országos szinten, politikai és egyházi vonalon egyaránt. Kurtányi évei idejéből csupán egy közéleti szerepéről van tudomásunk: 1853-ban **Gyürky Pál** főgondnok javaslatára a *Losonci Református Egyház* tanácsnokává, utóbb pedig az iskolai választmány tagjává választották. 1857-ben Veres Pálné Beniczky Hermin Vanyarcról levélben fordult – „Édes Ninám” megszólítással – Mocsárynéhoz, mert szükségesnek látta „A közel jövő farsangot [...] szegény megyénkben [...] társadalmi elparlagosuló életünk érdekében legalább Losonczon új életre ébreszteni, hol az általában művelt közönség számára néhány élvezetes óra kínálkoznék”. A losonci „csinos zártkörű táncvigalom” legmegfelelőbb rendezőit a Mocsáry házaspárban látta, egyebek közt lakásuk közelségénél fogva is.³ Hogy a rendezvényre sor került-e, arról nincs tudomásunk.

Kurtányban írta első két, nyomtatásban megjelent művét. Ezek címe egyértelműen utal arra, ami a szerzőt foglalkoztatta: a *Magyar társasélet* (1855) és a *Nemzetiség* (1858). Ez utóbbi művében már megfogalmazta azokat az elveket, melyek alapján közel hat évtizeden át írt és politizált. Nem egy ifjú tollforgató szárnypróbálgatása, hanem egy kiforrott gondolkodó alapos történelmi ismereteken és egyéni meglátásokon nyugvó eszmefuttatása a *Nemzetiség*. Ha semmi mást nem írt volna Mocsáry Lajos, mint ezt, akkor is megérdemelné az utókor figyelmét, tiszteletét. Annak tudatában indítja művét, hogy „Bajos dolog nálunk az uralkodó körülmények közt közérdekű tárgyakról szólni”, ugyanakkor leszögezi, hogy „ha már beáll azon szomorú eset, hogy a nemzetiségek kérdése vetélkedés és vita tárgyává válik, mely háttérbe szorítja a hazafiúságot [...] okvetlenül el kell intézni a nemzetiség kérdését [...] különben nincs nyugalom”.⁴ És hogy miként kell „elintézni”, azt a 204 oldalt összefoglalva

így lehet megfogalmazni: „Az egyes nemzetiségek megélhetnek békében egymás mellett s úgy nézhetik magukat, mint egy közös anyának, a honnak gyermekei s testvérek egymás között [...] Egy hazának emelkedésén közösen munkálkodhatik több nemzet is.“⁵

Mocsáry művének 9 fejezetében körüljárja, pontosítja a témakör alapfogalmait: ország – haza – nemzet, polemizál **Eötvös József** „hideg, majdnem gunyoros“ hangjával, azzal a „szeretetlenséggel“, mellyel a báró A XIX. század uralkodó eszméi c. munkájában a nemzetiségekről szól, elemzi a nemzetiség kérdését általában és Magyarországon különösen, áttekinti a magyar és szláv nemzetiségi mozgalmak történetét, három fejezetben foglalja a pánszlávizmussal, abban csupán zavaros ábrándot, „rémbáb“-ot, nem pedig idült veszélyt lát. A nemzetiségi kérdésben önkritikus és kritikus következtetéseket egyaránt levon: kimondatlanul, de egyértelműen az 1848/49-es nemzeti mozgalmakra utalva megállapítja, hogy „Elősegítette ezen nemzetiségi törekvések kifejlődését [...] azon méltatlan [...] vigyázatlan eljárás, melyet nem magyar, kivált szláv honosink irányában követtünk. Hazámfiai! Mondjuk ki őszintén a mea culpát. Csúfoltuk, lenéztük elejétől fogva a tótokat [...] kimutattuk óhajásunkat, hogy anyanyelvöktől megválva a miénket tegyék ugyanazzá [...] sértettük náluk azon szellemet, melyet magunk csepegtettünk beléjük institutioink által.“⁶ A nemzetiségeket, jelesen a szlávokat viszont arra emlékezteti, hogy „nincs valódi nemzeti érzélem história nélkül [...] de ezen história [...] nemcsak kizárólag szláv história [...] egyszersmind magyar história [...] hiába tagadnók, századok fűztek egymáshoz erősebb láncokkal, mint gondolnók.“⁷ A méltányosságra apellálva felteszi a kérdést: „Melyik szláv törzsök fiainak volt sorsuk kedvezőbb, mint azokénak, kik honunk területén lakoznak? Hogy a magyar nemesség volt minden ezelőtt az országban, lehet-e ezt úgy nézni, mint nemzeti sérelmet? Hiszen minden országban a nemesség volt ezelőtt az uralkodó rész [...] amennyiben szenvedtek a hon lakosságának egyéb osztályai, e szenvedés közös volt, s a magyar pórnép csakugy viselte az igát mint a szláv. De azon nemességnek, mely jogokat s uralmat élvezett, egy tetemes része szláv volt, s Lengyelországot kivéve alkotmányos életet szlávok csak Magyarországon élveztek. Csak itt lehettek részeseivé a protestantizmusnak s ez által jogoknak, önállásnak, politikai jelentőségnek s önkormányzatnak [...] a szlávoknak sehol sem volt jobb dolguk mint a magyar korona alatt, tán az egy Lengyelországot kivéve. [...] Nem állítom, hogy nekünk magyaroknak köszönhetik kizárólag az említett előnyt, [...] mert mint már több ízben mondtam, mindenünk a mi van közös keresmény, közös birtok.“⁸ Ezzel egybecseng az az idézet, melyet utóbb andornaki emléktáblájára véstek⁹ és persze az a szép mondatsor is, mely Mocsáry Lajos munkásságának vezérfonala volt: „Ezer éve annak, hogy együtt lakjuk, együtt bírjuk e földet, ezer éve, hogy együtt élünk, közösen gazdálkodunk, együtt szenvedtünk s együtt örveztünk. Tudnánk-e felmutatni valami tettet, melyre azt mondhatnók: ezt magyarok tették, ezt szlávok vitték végbe, nem közös erővel történt minden? [...] Tegyének bár a tudósok a nyelvészek bennünket külön rubri-

kába, oszszanak fel külön népcsaládokra s mondják, hogy ott valahol Ázsia fensíkjain kóborolnak s a jeges tenger körül dideregnek valódi atyánkfiai [...] már mi csak közelebbvaló atyánkfiainkat tartjuk szláv honosinkat, habár nyelvileg külön népcsaládba tesznek is, már csak többre nézzük az oly hosszas szomszédság, barátság, gyakori komaság és összevissza nőtt ágasbogas sógorságot, mint amaz Ádámról Éváról, szegről végről való rokonságot.“¹⁰

Mocsáry Lajos életében mérföldkő volt az 1860-as esztendő, ekkor költözött át Kurtányból Andornakra, a családi kastélyba, és ettől kezdve vállalt különböző közéleti, tisztségeket. Az első a megyeyűlési tagság volt az egri járás képviselőjében. Ugyanakkor a *Pesti Napló* borsodi tudósítójaként is működött. 1861-ben a mezőkövesdi járás választókerületének országgyűlési képviselőjévé választották, mégpedig az egri érsekség jelöltje, **Ipolyi Arnold** püspök ellenében. Az 1861-es országgyűlésen síkra szállt a 48-as forradalmi törvények mellett. Ez az országgyűlés hivatott volt a nemzetiségi kérdést megtárgyalni és törvénnyel szabályozni a nemzetiségek jogait. Mocsáry már egy évvel azelőtt megjelentette programját „a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában“. Ebben a röpiratban kijelentette, hogy „A hazánkbeli nemzetiségeknek teljes emancipációja elkerülhetetlen“, hogy „valamennyi a hazában élő nyelv“-nek közigazgatási nyelvnek kell lennie, hogy minden nemzetiség számára iskolákat, az „állami főbb tanintézetekben“ pedig egyenjogú nemzetiségi tanszékeket is is kell létesíteni.¹¹ A konkrét tennivalók mellett tágabb összefüggésekben elemezte a nemzetiségi kérdést, mai szemmel nézve megdöbbentő következtetéseket vont le 60 évvel Trianon előtt: „...jövendőnk attól függ, tudunk-e jóra menni a velünk élő mindenféle nyelvű népekkel, meg tudunk-e velük élni békességben és mégis szabadság és haladás tekintetében túrhető állapotban [...] a világ feszült figyelemmel fogja kísérni minden léptünket [...] a nemzetiségek kérdésében. Ha higgadtságot, eszélyt, valódi politikát fogunk mutatni e tekintetben, meg lesz nyerve részünk a közvélemény, ha ellenben szenvedély, kisszerű civakodás és alap nélküli vetélkedés fog ismét [...] felülke-rekedni, ha a világ azt látja, hogy mi [...] nem tanultunk semmit: akkor majd eljönnek mások rendet csinálni, s kiveszik kezünkől [...] mind saját magunk, mind egész keleti Európa sorsának elintézését.“¹²

Mielőtt a vonatkozó törvényjavaslat megtárgyalásra került volna, a király az országgyűlést feloszlatta. Mocsáry ekkor egy időre visszavonult, de 1867-től 1869-ig Borsod vármegye alispánjaként, később Miskolc országgyűlési követeként tevékenykedett, és elismerten sokat tett megyéje és Miskolc fejlesztése érdekében. Mindezek mellett egyházi felkéréseknek is eleget tett: 1863-ban a *Borsodi Református Egyházmegye* ónodi közgyűlésén, „a hazafias érdemeiről, nem különben irodalmi érdemeiről országosan ismert Mocsáry Lajost“ egyházmegyei tanácsbíróvá választották, 1865-ben pedig a Rimaszombatban tartott egyházkerületi gyűlésen a sárospataki ref. főiskola aligondnokává nyilvánították. A tanuló ifjúsághoz röpiratban intézett felhívást: „hazánk fejlettsége, tudomány és gazdaság tekintetében messze hátra áll más országok megett. Haladnunk kell és pe-

dig kettőzött léptekkel, hogy másokat utóljárjunk¹³. A kitekintés, a nyitottság, egyfajta európaiság eszméjét más műveiben is hangoztatta: „Utazzunk, tanuljunk minél többet [...] ne féljünk attól, hogy világpolgárokká válunk, ha sokat forgunk külföldön [...] ne gondoljuk, hogy körülöttünk forog a világ, s nézzük hazai dolgainkat kívülről [...] tegyük magunkat otthonossá nagyobb értelemben vett hazánkban, Európában¹⁴ – írta 146 évvel az EU-csatlakozás előtt!

1867 és 1873 között a Miskolci Református Egyház főgondnoka, 1877-től 1896-ig a Sárospataki Református Főiskolai Konvent tagja volt. 1869-ben cikksorozatot írt a protestáns iskolai autonómia védelmében, az állami beavatkozás, az államosítás ellen, mert azokat szabadabb szelleműnek, nemzetibbnek tartotta. Helytelenítette, hogy 1869-ben a losonci református és evangélikus egyház is lemondott gimnáziumáról az állam javára. Aggályainak a Pesti Naplóban adott hangot.

Mocsáry Lajos, Deák Ferencsel és Eötvös Józseffel vitázva, ellenezte a kiegyezést, azt opportunizmusnak minősítette, mely meghosszabbítja a Habsburg birodalom fennmaradását. Hamis illúzióknak tartotta, hogy Magyarországnak döntő befolyása lehet a Monarchia ügyeire. A pánszlávizmushoz nem látott olyan veszedelmet, amely indokolná az osztrák uralkodóházhoz való végzetes csatlakozást. Mocsáry szerint a kiegyezés „azokkal köt szövetséget, kik romlásunkat okozzák, és azoktól idegenít el, akikkel őszinte barátságban kellene élnünk¹⁵”. A nemzetiségekre, a birodalom különböző népeire gondolt, akikkel szövetségben kellene és lehetne Béccsel eredményesen szembeszállni. Kossuthal vallotta, hogy a polgári nemzetállam megteremtése csak a feudalizmus ellen, a nemzeti függetlenségért küzdő népekkel közösen mehet végbe. 1848-49 tapasztalata szerint a magyar nép nem képes egyedül megszabadulni a Habsburg hatalomtól. A kiegyezés után hangoztatta – és ez nemzetiségpolitikai koncepciójának summázata is – hogy: „Reánk nézve életkérdés a nemzeti kérdés. S az általa előidézett nehéz helyzeten csak úgy uralkodhatunk, ha őszintén bevalljuk, hogy hazánk nem kompakt, hanem polyglott (megi.: soknyelvű, B.I.) ország [...] ha minden hátsó gondolat és rejtett célzatok nélkül, becsületesen engedünk szabad fejlődést e hon minden polgárának.¹⁶ Felismerte és hirdette, az „európai szomszédsági helyzetünk”-ből adódó jó, sőt „szoros szövetségi viszony” létfontosságát, és ezen belül azt a tény, hogy „a szomszéd népekkel [...] éppen a nemzetiségeink jelentik az összekötő kapcsolatokat¹⁷”

Amilyen hevesen ellenezte a kiegyezést, olyan hévvel szállt síkra az 1868-as nemzeti törvény mellett, főleg annak következetes betartását kérte számon a kormányon. A magyar állam és a területén élő népek viszonyát szabályozó, európai viszonylatban egyedülálló, korszerű 1868. évi XLIV. törvénycikk kimondta, hogy „Magyarország összes honpolgárai [...] politikai tekintetben egy nemzetet képeznek [...] melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”. Az államnyelv a magyar, ugyanakkor törvényhatósági, megyei, községi, egyházi szinten lehetővé tette az „országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatát¹⁸”.

Önként vállalt „ombudsmani” szerepében Mocsárynak gyakran kellett rámutatni arra, hogy a törvényt nem tartották be maradéktalanul, vagy azt sajnáltságosan értelmezték. Ennek a sajnálatos folyamatnak kirívó része lett a három szlovák nyelvű gimnázium és a *Matica slovenská* betiltása. Mocsáry, a képviselő, közíró, humanista felfigyelt és felszólalt, ha nyílt kormányzati, vagy burkolt társadalmi akciók, asszimilációs törekvések, politikai perek veszélyeztetik a nemzetiségek kimondott jogait, vagy általa jogosnak vélt törekvéseit. Magyarok és nem magyarok együttélését természetesen az egységes, oszthatatlan szentistváni ország, a közös haza keretében tartotta lehetségesnek és természetesnek, mert „ha most feldarabolnánk Magyarországot, úgy járnának a magyarok, tótok, oláhok mint a rossz testvérek, kik összeveszvéen [...] szétszedték házukat s mindegyik külön kunyhót épített, amit aztán a szél könnyen kihegyezett s elhordott, holott együtt az erős épületben jól megfértek volna.¹⁹”

A nemzetiségi ügyekben hangoztatott liberális nézetei és következetes függetlenségi politikája miatt a kiegyezés utáni érában Mocsáry Lajos közéleti ténykedése már nem volt népszerű, sőt egyre inkább ellenérzéseket váltott ki. Az 1872-es választásokon már nem szerzett képviselői mandátumot. Ellenzéki politikájának érvényesítése érdekében élére állt a radikális ellenzéknek, és részt vett a Függetlenségi Párt megalapításában (1874), annak első elnöke volt 1884-ig. A párt hívei Kecskemét képviselőjévé választották. 1878 és 1887 között Kiskúnhalas országgyűlési képviselője volt. Az utóbb Függetlenségi és Negyvennyolcasnak nevezett párt képviselőjeként 1887. február 15-én mondta utolsó, nagy visszhangot – a nemzetiségek és a külföld részéről pozitív, a magyar képviselőtársak és a közvélemény többsége részéről negatív visszhangot – kiváltó beszédét: „(a nemzetiségeket) tömegesen megmagyarosítani [...] ez utópikus gondolat is csak azt árulja el, [...] hogy a magyarság egyáltalán nem tud megnyugodni abban, hogy más ajkúak is legyenek e hazában, mert azt hiszi, hogy jó hazafi e hazában más nem lehet, mint aki magyarul beszél, s ez végzetes tévedés és sérelem a nemzetiségekre nézve [...] a t. kormány egyáltalán nem tartja feladatának azt, hogy a sovinizmust [...] korlátozza, sőt inkább azt [...] buzdítja [...] ezen eljárása által azon vélelemnek ad helyet, hogy a magyarosítás terjesztésében minden szabad, a cél szentesíti az eszközt [...] Azt hiszem nem ez lenne a kormány feladata, hanem a nemzetiségekkel szemben a tiszta objektivitás. A kormánynak soha sem szabad megfélelkeznie arról, [...] hogy egyforma kormánya a magyaroknak, tótoknak, szerbeknek, hogy az ország nem lehet egy nagyobb szabású kultúregylet, s hogy abban különböző nemzetiségű állampolgárok laknak, a kiknek egyenlően kell elosztani nemcsak a terheket, hanem az igazságot is [...] A kormány reméli, hogy nemzeti politikájáért elengedi neki a nemzet a deficitet, póthitelt, adósságcsinálást²⁰”

Az idézet utolsó mondata nemcsak a Tisza-kormány kemény bírálata volt, de sajnálatos kor- és kórkép is a századvégi magyar társadalomról. Mikor a Függetlenségi Párt, eltávolodva eredeti programjától, egyfajta álellenzéki politikát kezdett folytatni, és megtagadta hajdani vezérét, útjaik

végleg elváltak. Mocsáry összegegyeztetetlennek tartotta a függetlenségi politikát a nemzetiségekkel való kiegyezés, sőt szövetkezés nélkül. „Szövetkezni Ausztriával a nemzetiségek ellen – az egy dolog és lehet politika. Szövetkezni a nemzetiségekkel a bennünket államiságunkból kiforgatni törekvő irány ellen – ez más dolog és ez is politika. Az elsőhöz szükséges a nemzeti függetlenség feladása, a másikhöz szükséges a nemzetiségi jogegyenlőség tiszteletben tartása. De szembe szállni Ausztriával és a nemzetiségekkel is – ezt azután nem tudom minek lehetne mondani, politikának nevezni semmi esetre sem lehet.”⁴²¹ Ugyanezt másutt egyenesen öngyilkos politikának bélyegzi, amely a az alig 50%-ot kitevő magyarságot két malomkö közé szorítja.⁴²² Mocsáry, a kossuthi eszmék őrzője tisztán látta azt is, hogy a nemzetiségi ellentéteket Bécsből szítják, és az ország nem lesz képes biztosítani Ausztriától való függetlenségét, amíg az osztrákok alkalmazni tudják az 1849-es receptet, a nemzetiségek mozgósítását a magyar törekvésekkel szemben. Kortársai eleinte csak politikai álmodozónak, később azonban már e-gyenesen nemzetárulónak látták és láttatták, politikai ellenfelei elszigetelni, kirekeszteni igyekeztek őt. Alpári, de jellemző az a korabeli kortesnóta, mely szerint Mocsáry „*Se nem magyar, se nem mokra* (megj.: tájszó, a.m. „büszke legény“, B.I.), *menjen haza Andornakra!*”. Még a tisztelt házban is elhangzottak tiszteletlen szavak Mocsáry címére. Mikor egy alkalommal befejezte beszédét a nemzetiségek védelmében, saját pártjának tagja a többség helyeslése közepette így kiáltott: „*Akkor most nyissuk ki az ablakokat!*”⁴²³ Amit **Ady Endre** majd magáról ír – „*döltömrre Tökmag Jankók lesnek [...]* *S meg kell maradnom Herkulesnek*” – Mocsáryt is találóan jellemzi...

A román, szerb, szlovák sajtó természetesen nagyra értékelte Mocsáry szószólói tevékenységét, bátor kiállását a nemzetiségek ügyében. Gyakran méltatták egy-egy képviselői, vagy publicisztikai megnyilvánulását. A *Familia* c. nagyváradi román lap 1879. május 8-i száma első oldalon hozta Mocsáry arcképét, **Josif Vulcan** főszerkesztő szövegével: „*Egy Magyar arcképe a Familiában! Tizenöt esztendeje jelenik meg ez a lap, s ez most történt meg először! A román nép kötelességének érzi, hogy megismerkedjék testvérm nemzetünknek e nagy fiával. Románok! Zárjátok mélyen szívetekbe Mocsáry Lajost!*”⁴²⁴ A turócszentmártoni *Národnie Noviny* 1879. május elsején így tudósított Pestről: „*Ma bátran és nagyvonalúan beszélt a Házban Mocsáry Lajos a Trefort-féle törvényjavaslat (a magyar nyelv kötelezővé tétele minden népiskolában) ellen, mellyel kiérdemli Magyarország nemzetiségeinek háliját.*”⁴²⁵ Jellemző, hogy egy sikertelen újvidéki szerb-magyar-német ellenzéki kísérlet után, román szavazók juttatták be Mocsáryt még egyszer az országgyűlésbe 1888-ban. A *Román Nemzeti Párt* karánsebesi választói, abból az alkalomból, hogy elvállalta parlamenti képviselőtöket, egy 1.200 aláírást tartalmazó emlékalbumot ajándékoztak Mocsáry Lajosnak. A fehér bőrkötésű könyvzeti remekmű (a dédunoka, Mocsáry Zoltán jellemzése) fedőlapját a Mocsáryak címere díszítette.

1892-ben végleg visszavonult az aktív politizálásból. A *Národnie Noviny* 1892/3. száma vezető helyen búcsúztatta a

„fehér hollót”.⁴²⁶ A „biely havran“ ill. „corb alb“ Mocsáry Lajos állandó jelzőjévé vált a nemzetiségi sajtóban.

Dédunokája szerint „*kora, rossz lába, nagyothallása*” készítették a politikai porondról való távozásra. Nyilvánvaló azonban, hogy a parlamenti elszigeteltség a politikai támadások is közrejátszottak döntésében. Évekkel később, temetésén régi függetlenségi harcostársa **Mezei Ernő** (1851–1932) utalt is azokra, „*akik a félreértés gőzein át nem látták lényed és indokaid nemességét.*”⁴²⁷ **Kemény G. Gábor** (történész, 1915–1981) írja Mocsáry visszavonulásáról: „*Az igazság és tisztesség pallosával küzdött egy életen át, s mert a kiegyezési kor nem viselte el folytonos szemrehányásait, buk-nia, távoznia kellett. [...]* Túl magyar és túlságosan ember volt egy hamisan csillogó és beteg uralmi szándékkal feltett korban, mely orozva leterítette. [...] Mint koporsófedél borul reá a feledés, az önkéntes számkivetettség, az elnémitottság...”⁴²⁸ Az emotív szavak nem teljesen fedik a valóságot, mert bár közéleti szerepet valóban nem vállalt többé, a tollat nem tette le, hangját is hallatta, ha szükségesnek tartotta, sőt még „lobbizott” is, ha közbenjárásért folyamodtak hozzá. 1895-ben például a barátjának tartott tudós lelkész, **Andrej Kmet** (1841–1908) kérésére közbenjárt a *Szlovák Múzeum Egylet* alapszabályai jóváhagyatása ügyében. Ez a közművelődési intézmény a korábban betiltott *Matica Slovenskát* volt hivatott pótolni. Ennek betiltásakor (1875) Mocsáry is tiltakozott, Kossuthot idézve hangoztatta, hogy „*Minden kultúra a hazában hozzájárulás a Haza kultúrájának összegéhez. Az ily egyleteket pártolni, gyámolítani kell az államnak, nem pedig elnyomni.*”⁴²⁹ 1895. május 9-én így közölte a jó hírt Andrej Kmetnek, akivel nem csak a Múzeum Egylet ügyében levelezett: „*Van szerencsém értesíteni, hogy a Múzeum Egylet alapszabályai meg vannak erősítve [...]* Szívemből gratulálok.”⁴³⁰

Ezt a tettét a szlovák történetírás is számontartja. A *Priekopníci slovenskej kultúry* (A szlovák kultúra úttörői) c. kiadvány (1975) Kmetről szóló fejezetében ez áll: „*Rögös utat kellett végigjárni, míg a magyar kormány jóváhagyta az alapszabályokat. Köszönet jár ezért Mocsáry Lajos képviselő közbelépésének, aki a magyarok és nem magyarok közötti megértést hirdette.*”⁴³¹ Kmet halálakor Mocsáry részvétlevelet intézett a Szlovák Múzeum Egylet igazgatóságához: „*Évekkel ezelőtt volt szerencsém őt is házamban tisztelni, akkor, s azóta meg nem szakadt levelezésünkől volt alkalmam ennek a kiváló elmének és meleg szívnek kohójába betekinteni. Csodálatos ember volt, kiolthatatlan szomj hajtotta, hogy nemzetének emelésére minden lehetőt megtegyen.*”⁴³²

Kapcsolatban volt Mocsáry a *Matica Slovenská* elnökével **Vilám Pauliny-Tóth**tal (1826-1877) is, aki módosító javaslatot dolgozott ki az 1868-as nemzetiségi törvényhez, mellyel kapcsolatban kikérte **Jókai Mór** és Mocsáry Lajos véleményét is. A *Národnie Noviny* 1870. október 30-i számában közzétett nyílt levelében a *Szlovák Nemzeti Párt* képviselője(!) így ajánlja javaslatát: „*...meg vagyok győződve, hogy drága nemzetemnek és h ő n s z e r e t e t t h a z á m n a k* (azaz Magyarországnak – kiemelés tőlem. B.I.) *jó szolgálatot tettem.*”⁴³³ Mocsáry tárgyalási alapként elfogadta Pauliny-Tóth tervezetét, és hitet tett amellett,

hogy „...annál inkább szükséges komolyan gondolkoznunk és beszélnünk egymással, minél inkább közelít hozzánk az idő, hol komolyan szeme közé kell nézni jövődöbeli közös sorsunknak.”⁴⁹⁴

Ez a két példa, amit más, román és szerb vezetőkkel is ápoló jó kapcsolataival lehetne kiegészíteni, alátámasztja Mocsáry Lajos meggyőződését, hogy a nemzetiségekkel ki-és meg lehetett / kellett volna egyezni. Ez a töretlen hit párhuzamosan a kiegyezés ellenzésével jelenik meg utolsó műveiben is. 1886-ban még képviselőként jelentette meg a *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről* c. tanulmányát. Annak tudatában, hogy „kellemetlen ügy ez a nemzetiségi kérdés, mellyel farkasszemet nézni a magyar ember nem igen szeret, de el kell rá szólni magát” mert „magyar és nem magyar szükségképpen arra van utalva, hogy ez országban, mint közös hazában együtt éljen [...] a kérdés, hogy mi a legheylesőbb módja annak, hogy velük békességben megélhessünk” Mocsáry szerint „Annak kell kezdeni a jobb viszony létrehozását, a ki a másikat bántja, a kinek kezében van az activ szerep [...] az államhatalom gyakorlása a magyarság kezében van, az ő feladata tehát törvényhozási és kormányzási tényekkel bizonyítani be, hogy a nemzetiség egyenjogúságát valósággá tenni akarja.”⁴⁹⁵

1889-ben *A régi magyar nemes* című tanulmányában Grünwald Béla (zólyomi alispán, 1839–1891) merev, központosító politikáját és nemzetiségellenes felfogását bírálta. Kemény G. Gábor szerint amit Mocsáry itt kimond, „az a felvilágosult magyar elmarasztaló ítélete az okatlan sovinizmus felett. Örök emberi dokumentum, a vérbeli magyar tiltakozása a türelmetlen asszimilánssal szemben.”³⁶

16 évvel a Monarchia felbomlása előtt megírta *A közösi rendszer zárszámadása* c. munkáját, melyben a kiegyezéssel kapcsolatos korábbi aggályait immár bizonyítva fejti ki. Történeti és jogpolitikai vizsgálatnak vetette alá a kiegyezést, melyben „az ősi alkotmány megcsönkítését” látta, főleg az ún. delegáció intézménye által. Ennek a 60–60 magyar ill. osztrák parlamenti képviselőből álló testületnek a hatásköre a közös ügyek, a külügy, hadügy és pénzügy ellenőrzésére és költségvetésére terjedt ki. „Kiviláglott csakhamar a valóság, hogy az országgyűlés a delegációval szemben semmi egyéb, mint egy másodfokú választási testület, hogy az a beválasztott negyven képviselő (megj.: 40 a képviselőházból + 20 főrendiházból, B.I.) amint az az új céhbe beáll, elveszti lábait alól a talajt, a képviselt néppel való közvetlen érintkezést, s kizárólag az országgyűlési többség által választatván kizárólag ennek, egy konstituált pártnak és érdekszövetkezetnek képviselőjéül tekinti magát.”³⁷ Mocsáry Lajos utolsó művében látnokként megjövendölte az eljövendő összeomlást, ha a magyar politika nem távolodik el az általa jogellenesnek tartott kiegyezéstől, és nem egyezik meg a hazai nemzetiségekkel csakúgy mint a szomszédos kism nemzetekkel. Ebben egyetértett vele Kossuth Lajos is, akit száműzetésében meglátogatott.³⁸ Mindez, csakúgy mint a korábban elmondottak vagy leírtak, pusztába kiáltott szavaknak bizonyultak...

Az „andornaki remete” élete alkonyát dédunokája emlékiratai örökítették meg az utókor számára: „Öreg korában

dédapám szüleimmel és velünk gyermekekkel élt együtt. Így ismerhettem őt közvetlenül, személyesen. Úgy Imre testvéremet mint engem nagyon szeretett. Amikor egy ízben, testvéremmel együtt elkísértük őt kerti sétájára, ezt mondta nekünk: Gyermekeim tudjátok meg, hogy pénzzel egyesek sok mindent megvásárolhatnak, de azt hogy elmondhassák,

Mocsáry Lajos dédunokája: Dr. Mocsáry Zoltán

hogy olyan öreg nagy fák alatt sétálhatnak a kertjükben, amelyeket őseik ültettek, azt nem. Családjá iránti szeretet és megértés, szülőtisztelt életének mindvégig kíséző jelensége volt. Természetesen nekem, mint gyermeknek csak gyermeki velem kapcsolatos eseményekről lehetek tapasztalataim és emlékeim. Dacára annak, hogy a napnak legnagyobb részét az íróasztala mellett töltötte el, és magában morogva hangosan is kijelentéseket tett a kormány helytelen kisebbségi politikái miatt, mégis különösen estefelé, mikor már nem lehetett jól látni, lámpagyújtás előtt, velünk mint gyerekekkel foglalkozott, sőt még dalolt is nekünk. Emlékezem, mikor két botját hegedű és vonó módjára, hegedülést utánozva énekelt. ... Reggelizés után jó idő esetén mindig kiült a verandán lévő lócára pipázgatni, majd két botját elővéve lement a parkban lévő tóra csónakázni. Ezt nagyon szerette. [...] Esténként, mikor már nem dolgozott az íróasztalánál, többnyire beültünk a szobájába a német kisasszonnyal és ott játszadoztunk. A család jellegzetes vonásait viselő arca, férfias magas alakja tősgyökeres nagyúri volta és komolysága dacára, érintkezési módjában egyszerű, szerény, igen kedves, jószívű, segítőkészség jellemezte. Tisztelői gyakran felkeresték. Érdekes megemlíteni, hogy református volta dacára az akkori egri érsek, Szmracsányi Lajos többször is meglátogatta, holott a környékbeli róm. kat. földbirtokosok egyikét sem. [...] Ő igazi Patrióta volt, elsősorban minden gondolatát saját hazájának jövője töltötte be, hogyan lehetne a magyar nép érdekében a nemzetiségi jogokat biztosítani. [...] Nagy műveltsége, politikai nagysága, vezető tényező sorába emelte. Nyelvtudása folytán az a párizsi ujság, mely a nemzeti és internacionális problémák gondolkodóit szólaltatta meg, Mocsáry Lajost a *Le Courrier Européen* főmunkatársaként vezércikk írásra kérte. (megj.: levelező munkatársa volt még a *L'Autriche Slave et Roumaine*, *Mercure de France* c. pári-

zsi lapoknak is, B.I.) 1916. évben, 90-ik évében bekövetkezett halálakor (megj.: január 8., B.I.), Andornakon a kastély udvara közepén volt a koporsója felravatalozva, hogy a temetési szertartáson résztvenni kívánó nagyszámú tisztelői, különböző megyei, egyházi és egyéb küldöttségek, a falu népe és nem utolsósorban a családunk tagjai mind elférjenek. [...] A családi sírboltba való elhelyezésekor, mi gyerekek is ott voltunk [...] ez volt az utolsó családi koporsó elhelyezés itt. “

Mocsáry Lajos életútjának és munkásságának megismertetéséért a legtöbbet Kemény G. Gábor és **Tóth Ede** tettek, nem rajtuk múlt, hogy ma sincs megillető helye a köztudatban.

„Mocsáry a nemzetiségi kérdésben kialakítója egy olyan demokratikus szemléletnek, melynek jelentőségét a történelmi gyakorlat sajnos már nem tehette próbára, a magyar történelemnek a XX. században bekövetkezett reakciós sorsfordulója következtében, a magyar és baráti népek kárára. “ – írja Tóth Ede.³⁹ Kemény G. Gábor szerint „Mocsáry nemcsak a kor európai nemzetiségi politikájának számottevő egyénisége, kora magyar társadalmának egyik legnagyobb hazafia is volt ... hazaszeretete, bölcs patriotizmusa történelmi indítékú. Benne gyökerezik népközelségében, nemzeti függetlenségi hagyományaink, a haza és a táj, a szélesebb kelet-közép-európai mikrokozmosz szeretetében.“⁴⁰

Mocsáry Lajos életútjának és életművének bemutatását zárjuk az ő saját szavaival: „Ki vagyok én, és micsoda nézeteiket vallottam magaménak a nemzetiségi kérdésben? Én magyar ember vagyok, csak olyan mint bárki más, és soha nem ajánlottam fel egyebet, mint az 1868-i nemzetiségi törvényt [...] szóval és írással a piacra vittem a bőrömet. Le is húzták rólam, mint egykor Szent Bernátról a pogányok, de én úgy tettem, mint ő, ki panyókára vette a saját bőrét, s úgy prédikált tovább.“⁴¹

Mocsáry emlékhelyek

Kurtány

A Losonc és Fülek közti, Fülekkovácsihoz tartozó Kurtányban, a település szélén magasodó dombon, fák mögött áll a Mocsáryak, eredeti formájában feltehetően klasszicista udvarháza. A téglalap alaprajzú, mintegy 250 m² alapterületű épület egyszintes, cseréppel fedett manzardtetője van.

A kurtányi emlékmű és kopjafa, háttérben a kúriával
Böszörményi István felvételei

Vaskos falait téglából és környékbeli bazaltkőből rakták. Keleti homlokzatát a falsíkból enyhén kiemelkedő kétablakos középrizalit hangsúlyozza. Bejárata a nyugati, udvar felőli oldalán van az oszlopos tornácról. Az ajtók mives vasalása, az ablakok vasrácsa még eredetinek tűnik.

A ház hossz tengelyét alkotó közfal két traktusra osztja a belső teret. Az udvari, keskenyebb épületszárnyat öt kisebb helyiség alkotja. Közülük már csak az egyik funkciója egyértelmű: kamra és padlásfeljáró. A padlástérben különleges műtárgy magasodik, téglából rakott, ívelt füstelvezető, mely egy központi kéménybe gyűjtötte az egykori tüzelőberendezések füstjét. A kúriához vezető út felőli traktus három, egymásba nyíló szobából áll. A helyiségeknek vakolt síkmennyezete van, csak a kamrában látszik a gerendafödém. A tornácról nyíló középső helyiséget hatszögletű padlótéglákkal burkolták, a többinek deszkapadlója van. Az ajtók és ablakok fölött a beltérben ívelt áthidalások vannak. Az egész épület nincs alapincézve, csupán az udvari traktus déli végén van egy boltíves pincehelyiség. Az eredeti berendezési tárgyak közül semmi sem maradt fenn. A romladozó épület északi és déli falát támpillérekkel kellett megtámasztani. Az oda vezető út mellett, egy hatalmas hársfa tövében, sátorosi andezittömbre helyezett bronztábla felirata hirdeti – magyarul, szlovákul –, hogy

„Itt született Mocsáry Lajos író, politikus (1826-1916)
a nemzetek és nemzetiségek barátságának
és egyenjogúságának szószólója“

Az emlékművet a Csemadok Losonci Járási Bizottsága állította 1986. október 25-én. Húsz évvel ezelőtt magyar nyelvű és tartalmú emlékművet állítani nem volt olyan természetes, problémamentes tett, mint manapság. A járási pártbizottság „ideológiai komissziója“, melynek napirendjén szerepelt az emlékmű jóváhagyása, a kijelölt napon „nem volt határozatképes“, **Princ Sándor**, a Csemadok járási titkára azonban vállalta a felelősséget az emlékműavatásért. A szervezésben és lebonyolításban, valamint az anyagiak megteremtésében segítőkészen közreműködött a fülekkovácsi helyi nemzeti bizottság, a Csemadok helyi, losonci és füleki szervezete, valamint több magánszemély. A bronztáblát a füleki **Kovosmalt** üzemben öntötték e sorok írójának terve alapján, az öntőformát **Tóth Sándor**, a formázóműhely mestere készítette. Az emlékmű mellé egy kopjafát is állítottak, melyet négy hónappal azelőtt **Nagyferenc Katalin** faragott az abroncsospusztai Csemadok-művelődési táborban.

Az akkor még lakott szülőházat azért nem tartották az emléktábla megfelelő helyének, mert magántulajdonban volt, és sorsa is bizonytalannak tűnt. Ez a helyzet azóta is fennáll, annyi változással, hogy a lakatlan épületet alkalmadtán a füleki cserkészek használják, és így rendben is tartják.

Mint már említettük, Mocsáryék 1860-ban Andornakra költöztek, a kurtányi birtokot pedig gazdatisztek gondjára bízták. 1891-ben még „N. Mocsáry Lajos úr kurtányi gazdaságából“ kínált eladásra árpát a Losonc és Vidéke c.

lapban **Plathy Antal**. A századforduló táján a kurtányi és az ugyancsak nógrádi Forró-pusztai birtokot Mocsáry Lajos eladta. Dédunokája szerint „részint négy testvérének kielégítése, részint pedig politikai pályafutásának és nagylelkű adományozásainak fedezésére“.

A kurtányi emlékművet a fülekkovácsi Csemadok ápolja, ugyancsak ez a szervezet rendezi, a *Nógrádi Területi Választmánnyal* karöltve a régió jeles szülöttének emlékére a *Mocsáry Emléknapot*. Legutóbb, a három hatosra végződő évforduló – születés, halál, emlékműállítás – alkalmából 2006. június 4-én volt a kovácsi kultúrházban nagyszabású emlékműsor a Csemadok helyi szervezetének, a és Nógrádi Területi Választmányának, a *Nógrádi Múzeum és Galéria*, valamint a *Nógrádi Művelődési Központ* rendezésében. Képviseltette magát a *Mocsáry Lajos* nevet viselő füleki *magyar tannyelvű alapiskola* is. Az emlékműről 20 év elmúltával is csak kevesen tudnak, nem szerepel semmilyen idegenforgalmi tájékoztatóban. A világhálón viszont van rá utalás⁴², **Karoly Kocsis** and **Eszter Kocsis-Hodosi**: *Hungarian Minorities in the Carpathian Basin* c. művének szlovákiai magyar helységeket bemutató részében említik Fülekkovácsi részeként Kurtánypusztát, mint a híres magyar magyar író, publicista és politikus szülőhelyét, ahol Mocsáry Lajosnak „szobra“ (statue) van, ami nyilvánvalóan az emlékmű félreértésén alapszik.

Andornak

Mocsáry emlékhely és emléktábla található még a Kurtánytól délnyugatra, légvonalban mintegy 60 km távolságra fekvő, Heves megyei Andornaktályán. Az eredetileg Borsod megyéhez tartozott Andornak községről **Fényes Elek** 1851-ben azt írta, hogy „Diszére szolgál a helységnek özv. Mocsáry Imrénő szép izlésű kastélya, derék gyümölcsös és angolkerttel együtt.“ Édesanyja kastélyába 1860-ban költözött Mocsáry Lajos, és itt élt haláláig, 56 éven át. A klasszicista eleganciájú, 16 szobás, emeletes épületet Dr. Mocsáry Zoltán szerint „a híres építész, Hild József tervezte“ és egy ré-

Az andornaki Mocsáry-kastély udvari homlokzata napjainkban
Böszörményi István felvétele

gi, földszintes családi kúria helyére építtette 1838-ban Mocsáry Imre. Az Eger-Füzesabony országúttal párhuzamosan hosszan elnyúló épület középső, emeletes tömbjéhez északról és délről csatlakozik egy-egy földszintes szárnyépület. A

látványos – ma már fák által takart – főhomlokzat jellegzetes rizaltját közepesen osztó erkélyt négy dór oszlop tartja. Az emeleti részt négy jón fejezetű falpillér tagolja. Ezek között, a timpanon alatt láthatók a kastély értékes domborművei. A három allegorikus ábrázolás: *Vendégszeretet, Béke, Barátság* **Marco Casagrande** műve 1838-ból. A velencei szobrász ezidőtájt Egerben lakott, ahol a főszékesegyház szobordíszzeit készítette. A kastély közelében, az országút és az Eger patak között terült el az „angolkert“, a 16 holdas (megj.: kb.10 hektár) park, melyben még ma is áll egy klasszicista glorieta. A kör alaprajzú alépitmény nyolc oszlopán félgömb alakú kupola nyugszik. Közeliében, hatalmas fák alatt rejtőzik Lux Anna avarral borított, fekvő sírköve. Mocsáry Lajos a Wesselényi család iránti tapintatból nem a családi sírboltba temette el feleségét. A birtokhoz természetesen gazdasági épületek, vízimalom, sőt egy – a család barátja, **Kandó Kálmán** által tervezett – törpe vízierőmű is tartozott. Ebben a környezetben élt a Mocsáry család a XIX. század elejétől a XX. századi államosításig.

1945-ben ígéretesen induló, de rövid életűvé sikeredett változás állt be a magyar-román viszonyban. Megalakult a *Magyar-Román Társaság*, a felkért elnök, **Bartók Béla** halála következtében **Kodály Zoltán** elnökletével. 1947-ben, Budapesten létrehozták a *Mocsáry Lajos Magyar-Román Kollégiumot* is, melynek felavatásán beszédet mondott **Petru Groza** román miniszterelnök, aki még személyesen ismerte Mocsáry Lajost. Az ünnepi eseményen jelen volt a dédunoka, Dr. Mocsáry Zoltán is, apjával és testvérével együtt. Ez a két szervezet közösen határozta el, hogy az 1948-as centenáris évre létrehozzák, mégpedig Mocsáry Lajos andornaki kastélyában, a „*Dunavölgyi Találkozóhely és Szabadegyetem*“ néven a Duna menti népek művészeinek és tudósainak alkotóházát. 1947. szeptemberében a kastély helyreállítása befejeződött, az ünnepélyes megnyitó és Mocsáry Lajos szobrának leleplezése 1948. májusában lett volna. „*Mindaz az akkori események miatt elmaradt*“ fogalmaz ezzel kapcsolatban Dr. Mocsáry Zoltán, nyilván a kommunista hatalomátvételre és az ezt követő egypárti diktatúrára célozva. **Eugen Ciucu** román művész Andornakra szánt szobra Budapesten „eltűnt“⁴², a Mocsáry-kollégium pedig rövid működés után megszűnt. Jellemző erre az időszakra, hogy 1949-ben Romániában hazaárulás vádjával bebörtönözték a hajdani sarlós **Balogh Edgárt**, aki ugyancsak a Duna-völgyi népek barátságát és összefogását hirdette...

Az andornaki kastélyt végül szociális intézményként hasznosították, értelmi fogyatékosokat foglalkoztató intézet működik benne napjainkban is.

1976-ban, „*A NEMZETI EGYENJOGÚSÁG ELŐHARCOSÁNAK SZÜLETÉSE 150. ÉVFORDULÓJÁN*“ a *Hazafias Népfront Heves megyei Tanácsa* fehérmárvány emléktáblát (Király Róbert szobrászművész alkotása) helyeztet el a kastély falán a következő Mocsáry idézettel:

„*EGYÜL TEKINTSÜK MAGUNKAT, S KÖZÖSÜL MINDAZT, MI BIRTOKUNK A MÚLTBAN ÉS JELENBEN*“

Az évforduló jegyében, 1976 őszén emlékülést tartott a

Magyar Tudományos Akadémia, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, valamint a Heves megyei Népfőrt az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskolával (ma: Esterházy Károly Főiskola) karöltve. **Elek István** a **Magyar Nemzet** c. lapban *Egy múlt századi nemzeti liberális* cím alatt írt az elfeledett Mocsáryról, megállapítva, hogy „műve, politikai és közírói tevékenysége nincs benne a köztudatban, nem kapja meg azt a figyelmet és méltánylást, amely érdemei alapján megilletné.”⁴³

Az andornaki emléktáblára vésett eszmét vallotta és hirdette Mocsáry nagy tisztelője, emlékének ápolója, **Denke Gergely**, egri református lelkész is, aki évtizedeken át fáradozott azon, hogy Egerben emlékműve legyen Mocsáry Lajosnak, illetve az általa képviselt eszmének, a népek barátságának. Először 1976. november 9-én, az *Új Tükör* c. hetilapban vetette fel, hogy „a népek barátsága apostolának” méltó emléke, „nemzetközi emlékjele” legyen. Ennek a magasztos célnak érdekében kezdte szervezni a 90-es években a *Mocsáry Lajos Társaság*ot. Közreadott egy felhívást, melyben emlékeztet arra, hogy, „Európa elindult az egyesülés kérdőjelekkel, sőt felkiáltójelekkel is szegélyezett útján. Ez a sorsformáló fejlemény [...] a kárpáti Dunatáj népei számára immár elodázhatalanná teszi rendezni végre közös dolgainkat”, annál is inkább, mert „még sokfelé kísért az etnikai intolerancia, a szított gyűlölködés szelleme”. A történelmi adósságtörlesztés eszközeinek tartotta a „Mocsáry Lajos – Népek Barátsága Emlékmű” felállítását Egerben, melynek felirata „a magyarral együtt a szomszéd népek, s a világ több más népének nyelvén is hirdeti majd, hogy ez a magyar államférfi a népek barátsága ügyének emlékeztetre méltó szószólója volt. Eger, mint a legtöbb vendéget fogadó vidéki városunk, az emlékmű látásélményével szívekbe kívánja plántálni az eszmét”. Az emlékjel létrehozása, azonban csak egy alkalmi feladata lett volna a Mocsáry Lajos Társaságnak, az állandó feladat „Mocsáry szellemi hagyatékának elkötelezésében – hazánkban és a szomszéd népek körében – mozgalommá szélesíteni a közeledésre és kölcsönös megbecsülésre ösztönző törekvéseket”. A „szervezőbizottság” várta, kérte „a társadalmi megerősítést” Egerből, Heves megyéből, a Mocsáryt képviselővé választó négy városból, és mindazoktól, „akik készek szolgálatot vállalni a népek barátsága gondolatának terjesztésében”. 2004-ben megjelent, Mocsáryt méltató és művének visszhangját a jelenig kísérelő írásában⁴⁴ Denke Gergely **Németh László**tól **Rudolf Chmel**, volt budapesti szlovák nagykövetség számos magyar és nem magyar tollforgatótól vett gondolatokkal, idézetekkel alátámasztva népszerűsítette Mocsáry Lajos időtálló üzenetét a Kárpát-medencei sorsközösségről.

Az egri lelkész nemes kezdeményezéseinek nem lett érdemleges folytatása, féltő, hogy nem csak azért, mert Denke Gergely időközben elhunyt...

Sikeres, Mocsáry humanizmusához méltó tevékenységet folytatott több mint egy évtizeden át a nevével fémjelzett alapítvány. 1992-ben hozta létre a *Népjóléti Minisztérium* 17 millió forint alaptőkével a határon túli magyarok szociális, egészségügyi és mentális problémáinak megoldását segítő. 2004-ben „takarékosági intézkedések” kereté-

ben a kormány megszüntette... Ez az alapítvány vállalta fel, és valósította meg Mocsáry Lajos síremlékének elkészítését és a családi sírhely rendbetelét. Ennek előzménye az volt, hogy e sorok írója 1990 őszén felkereste, pontosabban felkutatta az andornaktályai, már használaton kívüli régi temetőben Mocsáry Lajos sírhelyét. Az elhagyatott területen, sűrű bokorfalon, rozsdás vaskerítés-maradványokon átvergődve, egy füves domborulatán, vasrúdra erősített kőtáblát találtam, belevéselt felirattal: „Mocsáry család sírboltja 1767”-től. Azt csak feltételeztem, hogy Mocsáry Lajos is itt nyugszik valahol. Akkor még nem ismertem a fentiekben már többször idézett dédunokát. Dr. Mocsáry Zoltánt 1993. július 10-én érldligeti otthonában kerestem fel, akkori beszélgetésünkből, majd a későbbi levelezésből személyes élményekkel, adatokkal sikerült kiegészíteni a Mocsáry Lajosra vonatkozó ismereteimet. Így derült ki, hogy ő maga készítette, és helyezte el az andornaktályai temetőben az említett kőtáblát a családi sírbolt fölé. Ez „régiformátus egyszerű szokás szerint dombszerűen le van földelve, a bejárati ajtó nyílása is”. A sírboltban 10 koporsó található, az 1767-ben meghalt Mocsáry Pálétól, az utolsóként ide temetett Mocsáry Lajoséig. Az Andornaktól távol élő leszármazott magas kora, egészségi állapota és anyagi helyzete nem tette lehetővé a sírhely gondozását.

Mocsáry Lajos nyughelyének áldatlan állapotáról az *Új Szóban* számoltam be 1990. december 13-án. Utalva arra, hogy Kurtányban már áll az emlékmű, feltettem a költői kérdést: „ki és mikor fogja méltó módon megjelölni a tiszteletreméltó életpálya utolsó állomását?” 1993. május 8-án, a Salgótarján melletti Karancsalján, a *Rákóczi Szövetség* kihelelyezett ülésén javasoltam, hogy a Szövetség tegyen lépéseket a Mocsáry-sírhely rendbehozatala érdekében. **Simén András** a Rákóczi Szövetség titkáráként levélben fordult a *Mocsáry Alapítvány* kuratóriuma elnökéhez és irodavezetőjéhez, **Lakner Zoltán**hoz, ill. **Halasy-Nagy Endré**hez, javasolva, hogy a kuratórium foglalkozzon az ügygel. Ez meg is történt, a Mocsáry Alapítvány, Dr. Mocsáry Zoltánnal együttműködve, méltó módon megjelölte és kerítéssel körülvette az andornaktályai sírhelyet. Az 1996. október 23-ai kegyeletteljes eseményről a jelenvolt Dr. Mocsáry Zoltán örömmel értesítette e sorok íróját.

A jeles család utolsó férfitagja, „vitéz Dr. bocsári Mocsáry Zoltán tartalékos huszárszázados 2001. augusztus 6-án életének 93., boldog házasságának 63. évében ...elhunyt”.

Dédapja, Mocsáry Lajos ma is példaértékű munkásságának emlékét, ma is időszerű szellemi örökségét éltetni, azzal érvelni a mi jogunk és kötelességünk!

JEGYZETEK

¹ Nagy Iván 2004.

² Mocsáry Antal 1826.

³ Rudnay Józsefné és Szigethy Gyuláné 1902, 369. o.

⁴ Mocsáry Lajos 1858 (1987), 52. o.

⁵ uo. 54., 62. o.

⁶ uo. 97. o.

⁷ uo. 125. o.

⁸ uo. 129-132. o.

⁹ „Együl tekintsük magunkat, s közösül mindazt, mi birtokunk a múltban és

jelenben“ uo. 127. o.

¹⁰ uo. 126-128. o.

¹¹ Denke Gergely 2004.

¹² Mocsáry Lajos 1860, 48-49. o.

¹³ Tóth Ede 1967.

¹⁴ Mocsáry Lajos 1858 (1987), 16. o.

¹⁵ Kemény G. Gábor 1984, 8. o.

¹⁶ Kemény G. Gábor 1977, 61. o.

¹⁷ Denke Gergely 2004.

¹⁸ Glatz Ferenc (összeáll., szerk.); Pótó János (közrem.), 174. o.

¹⁹ Ács Zoltán 1984, 276. o.

²⁰ Glatz Ferenc (összeáll., szerk.); Pótó János (közrem.), 184. o.

²¹ E. Fehér Pál 2001.

²² Denke Gergely 2004.

²³ Kemény G. Gábor 1984, 7. o., illetve Jászi Oszkár 1982, 436. o.

²⁴ Dr. Papp Vilmos 2003.

²⁵ Kemény G. Gábor 1977, 108. o.

²⁶ uo. 175. o.

²⁷ uo. 48. o.

²⁸ Kemény G. Gábor 1984, 6. o.

²⁹ Kemény G. Gábor 1977, 161. o.

³⁰ uo. 108-109. o.

³¹ Tibensky, Bokesová-Uherová 1975, 291. o.

³² Kemény G. Gábor 1984, 8. o.

³³ uo., 32. o.

³⁴ Kemény G. Gábor 1977, 121.o.

³⁵ Mocsáry Lajos 1886, 28., 80., 81. o.

³⁶ Kemény G. Gábor 1984, 7. o.

³⁷ u.o. 14. o.

³⁸ Jászi Oszkár 1982, 436. o.

³⁹ Tóth Ede 1967, 331. o.

⁴⁰ Kemény G. Gábor 1977, 162. o.

⁴¹ Dr. Mocsáry Zoltán közlése.

⁴² Karoly Kocsis and Eszter Kocsis-Hodosi

⁴³ Denke Gergely 2004. uo.

⁴⁴ uo.

⁴⁵ uo.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK

Ács Zoltán

1984: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Budapest

Denke Gergely

2004: Mocsáry Lajos emlékezetéről. Lelkészegyesület, 4. sz.

Dercsényi Dezső (szerk.)

1969: Magyarország műemléki topográfiája. Heves megye műemlékei. I. Budapest.

E. Fehér Pál

2001: Mocsáry Lajos keserű igazsága. Új Szó, október 26.

Fényes Elek

1851 (1984): Magyarország geographiai szótára I-II. Pest (hasonmás kiadás)

Glatz Ferenc (összeáll., szerk.); Pótó János (közrem.)

1988: Magyarok a Kárpát-medencében. Budapest

Jászi Oszkár

1982: A Habsburg-monarchia felbomlása. Budapest

Kemény G. Gábor

1977: Kapcsolatok vonzásában. Bratislava

1984: Az andornaki üzenet. In: A dunai Mikrokozmosz. Békéscsaba

Karoly Kocsis and Eszter Kocsis-Hodosi

Hungarian Minorities in the Carpathian Basin. <http://www.hungarian-history.hu/lib/hmcb/hmcb03.htm>

Mikó Imre

1944 (1989): Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár (reprint Pécs)

Mocsáry Lajos

1858 (1987): Nemzetiség. Pest (reprint Budapest)

1860: Programm a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában. Pest

1886: Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről. Budapest

Mocsáry Antal

1826: Nemes Nógrád vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmértetése. Pest

Nagy Iván

1907 (2004): Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal In: Nagy Iván emlékezete. CD-Rom Arcanum

1911: Nógrád vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest

Papp Vilmos, Dr.

2003: Emlékezetes presbiterek - Mocsáry Lajos. Presbiter, 5. sz.

Reguly Antal

1975: Palóc jegyzetei. Eger

Rudnay Józsefné és Szigethy Gyuláné (összeállította)

1902: Veres Pálné Beniczky Hermin élete és működése. Budapest

Szederkényi Nándor

(é.n.): Hevesvármegye története

Székely Béla (szerk.)

1897: Függetlenségi Album. Képviselők, politikusok és vidéki vezérférfiak arcképcsarnoka. Budapest

Tibensky, Bokesová-Uherová

1975: Priekopníci slovenskej kultúry. Bratislava

Tóth Ede

1967: Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdetje. Budapest

A Mocsáry Lajos Alapítvány tíz esztendeje. Budapest 2002

Andornaktálya honlapja

Kiskunhalas honlapja

Dr. Mocsáry Zoltán és szerző archívuma

Nógrád Megyei Levéltár anyagai, Salgótarján

Három nemzedék